

© Яцишина Г. А.

Яцишина Г. А. – здобувач кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

УДК 121.7+34

**гене́за осми́слення власно́сті
в соціально-філософському пізнанні**

В статті здійснено аналіз розвитку поглядів на проблему власності, показано її взаємозв'язок з категоріями справедливості, свободи, гідності людини.

Ключові слова: *власність, майно, економіка, багатство, справедливість, розум.*

**ГЕНЕЗИС ОСМЫСЛЕНИЯ СОБСТВЕННОСТИ
В СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОМ ПОЗНАНИИ**

В статье осуществлен анализ развития взглядов на проблему собственности, показано ее взаимосвязь с категориями справедливости, свободы, достоинства, человека.

Ключевые слова: *собственность, имущество, экономика, богатство, справедливость, разум.*

**GENESIS UNDERSTANDING OF PROPERTY
IN THE SOCIAL-PHILOSOPHICAL COGNITION**

The paper analyzes the development of views on the issue of property, its relationship with the categories of justice, freedom and dignity is shown.

Keywords: *property, ownership, economy, wealth, justice, reason.*

Інтерес до проблеми власності впродовж всієї інтелектуальної історії людства обумовлений багатством її змісту. Власність – не лише економічна категорія, а була і залишається постійним об'єктом соціально-філософського аналізу, оскільки в ній містяться глибокі екзистенційні й раціональні смисли життя. Адже власність концентрує в собі бажання, прагнення, очікування людини. Вона є умовою, яка забезпечує свободу людини за допомогою системи законів – правових, адміністративних, моральних. Уявлення про те, що таке і якою повинна бути власність, формувалось впродовж всієї історії розвитку філософського знання, невід'ємного від економічного і соціального буття людини.

Систематизація міркувань про власність формується вперше в античній інтелектуальній традиції. Різні підходи, трактування, уявлення давньогрецьких мислителів виділяють власність як умову, котра визначає різні моральні якості людини в суспільному житті – щедрість, марнотратство, скнарність, ощадливість і т.д. З відношенням до власності (для деяких вона може бути лише майном), пов'язані такі схильності, звички, як «розкіш», виявлена в щедрості: це коли відсутнє володіння «серединою», тобто мірою. Адже надлишок майна приводить до безглуздої розкоші, позбавленої смаку, зрештою – до «дрібязковості» [2, с. 237].

Разом з тим античні мислителі аналізували категорію власності як об'єктивну даність, як результат відносин власності і права власності, виводячи звідси закони життя і розвитку сучасного їм суспільства. Вважається, що саме давньогрецькі філософи першими сформулювали ту моральну і правову традицію у відносинах власності, котру народ в самій Греції в основному не визнавав і як правило здійснював опір узаконенню індивідуальної власності. Відомо, що заради добробуту суспільства Демокріт вважав необхідним соціальну, політичну й економічну рівність його повноправних членів. Платон з метою недопущення виникання корисливих інтересів у правителів в моральних устоях своєї держави пропонував законодавчо закріпити заборону останнім володіти «будь-якою власністю» [1, с. 19 - 20].

Найвидатніший давньогрецький філософ Арістотель відносив власність до категорії «влади». Розрізняючи «політичну владу» і «владу від природи», вчений трактував останню як панівне становище осіб, які «за своєю природою стоять вище тих людей, які є нижчими». Стверджуючи, що матеріальні блага і раби «за природою можуть належати іншим людям» і виступати предметом володіння, мислитель був переконаний, що «одним за природою належить панувати, іншим – користися» [1, с. 128]. Відтак власність за Арістотелем – це влада власника над об'єктом власності, здобута ним на основі природних переваг.

Отже, власність – це об'єкт володіння, користування нею завжди нерівне: в одному випадку майном користуються відповідно до мети призначення, а в іншому випадку – зовсім ні. Зазначимо, що мислитель не вникає в структурні тонкощі товарного виробництва, його більше цікавлять «похідне» від

володіння власністю, те, що нею породжується. Зокрема, це ряд таких важливих явищ економічного і суспільного життя, як поділ праці, господарство, обмін, багатство, вартість у її двох видах, розподіл, володіння, справедливість, і в їхньому контексті – гроші, які є способом «зняття» виникаючих між ними розбіжностей і антиномій. Багатство – це прояв, виявлення власності, воно є її законом, оскільки виражає взаємозв'язок всіх елементів господарської системи. Багатство – сфера, «область, основа і об'єкт «економії» класичної епохи» [12, с. 193], - зазначає М.Фуко.

В Стародавньому Римі, в силу особливостей його соціально-політичного й економічного розвитку, проблема «власності» обумовлює формування правової свідомості. Але у праві Стародавнього Риму відсутня єдина дефініція «власності», заснована на уявленні про неї як цілісну інституцію. У юридичній конструкції «права власності» існувало кілька самостійних правових можливостей, основними з яких були володіння, користування і розпорядження речами, тваринами, рабами. Тим самим встановлювалася своєрідна система узаконених державою «правил гри», яка регламентувала відносини власності. Перераховані правові можливості (володіння, користування, розпорядження) тісно пов'язувалися змістом «права власності», оскільки користування об'єктами власності було можливим лише «за умови фактичного володіння ними» [2, с. 242].

В переході до християнської світоглядної парадигми проблеми економічного буття і господарської діяльності, - багатства, власності, грошей, ціни і т.д. - набували зовсім іншого звучання. Хоча не відмінило самого факту існування власності, яка залишалась важливою проблемою як для суспільства, так і філософії. Теологічні філософські концепції, засновані на ідеї рівності усіх людей перед Богом, визначали власність як дар Творця людям. Так, в усіх «п'ятикнижжях» Мойсея проголошувався принцип справедливості, заснований на визнанні недоторканності шести основних прав людини: на життя, власність, одяг, житло, працю, відпочинок. Водночас праведним вважалось життя, присвячене виконанню кожним своїх обов'язків на основі усвідомлення того, що земні блага довірені людині Богом. Відтак людина проголошувалась не стільки господарем, скільки управителем своєї власності за «вищою довіреністю». А тому спільну роботу по «облаштуванню світу» не можна виконати інакше, чим як «накопичити багатство». Тобто перед лицем Бога Єдиного «обов'язок кожної людини – множити багатство, не лише для себе, але і скрізь навколо» [4, с. 48], - зазначає Н.Бондер.

Розглядаючи приватну власність як законну інституцію людського суспільства, видатний мислитель середньовіччя Тома Аквінський засуджував вимоги «еретиків» про передачу майна від багатих до бідних відповідно до вчення раннього християнства. Наголошуючи на законності існування приватної власності як основи встановленого Богом порядку, що уможливорює певну стану ієрархію, він підкреслював: «Подібно до того, як людина від природи гола, а одяг є результатом її власного винаходу, так і право природної власності дано не природою, а людським розумом» [6, с. 123 - 124].

Відтак власність забезпечує порядок у господарському житті на мирне співіснування людей, які більше працюють і менше сперечаються. Водночас, проголосивши єдиним власником усіх благ Бога, мислитель стверджував, що кожна людина повинна володіти і розпоряджатись своєю власністю так, як би остання належала усім, що знаходить свій прояв у «готовності поділитись із бідними і нужденними» [6, с. 125]. Однак згідно до статичної точки зору, відповідно до якої кожний займає своє місце і залишається на ньому все життя, встановлюються міра багатства й власності. Людина «багата володіє такою кількістю благ, які відповідають її соціальному статусу» [14, с. 135]. Іншими словами, ніхто не може своєю працею досягнути більш високого положення, і відповідно, не може нажити собі багатства, котре забезпечує цей високий рівень.

Отже, незважаючи на «тотальне» проникнення релігійних цінностей у всі сфери суспільства, прагнення церкви побудувати життя на Богом даній землі відповідно християнським заповітам і настановам, власність залишалася не тільки соціальною і філософською проблемою, але й важливим атрибутом земного життя.

В XIV - XV століттях стверджується думка, що завдяки своїй праці кожний може піднятися по «соціальній драбині», здобути власність і розбагатіти. Праця є основою праведності і справедливості. За переконанням В.Зомбарта, в цей час народжується «принцип соціальної активності індивіда. Його розповсюдження і ствердження багато в чому сприяло зародженню підприємницького руху, котрий ставив безпосереднього мету – власність і багатство. В XIV столітті спостерігається «панування мамоністичних тенденцій», скрізь «багатство і власність вихваляються як необхідні культурні блага» [5, с. 26]. Аскеза, терпимість, святість, помірність поступово відходять на другий план, на перше місце висувається виробник, суб'єкт діяльності, сповнений бажання діяльності, мети досягнення головного блага – багатства, майна, власності. Починає відбуватися «перетворення всього суспільства, охопленого духом підприємництва» [13, с. 29], - зазначає Р.Л.Хайлбронер.

Як відомо, епоха меркантилізму, яка охопила тривалий історичний період (XV-XVIII ст.), стала процесом заміни в економіці провідних західноєвропейських країн натурально-феодальної господарської системи ринково-підприємницькими економічними відносинами. В цей період філософська думка починає відмовлятися від релігійних догм і звертається до реальних проблем господарської практики [6, с. 137].

Це знайшло яскравий вияв у філософських поглядах на концепцію власності. М.Монтень в своїх знаменитих «Дослідах» критикував становий розподіл і облаштування сучасного йому суспільства, ідеалізуючи суспільство первісне, яке не знало майнової нерівності і соціального положення відповідно до величини власності. Він вказував, що «всі люди повинні бути рівні за своїм природним правом» [11, с. 297]. Н.Макиавеллі, який досліджував внутрішньодержавні суперечності, однією з їх причин назвав нерівномірність розподілу власності між членами суспільства. Він вважав найбільш доцільним шляхом її подолання створення прошарку багатого, заможного торгово-ремісничого населення, чие «володіння певною власністю буде утримувати його від якихось невірноважених дій і вчинків» [10, с. 315].

Становлення раціонального знання та його розрив з релігією в епоху Нового часу пов'язана з «економічними революціями», які започаткували епоху капіталізму. Саме з цього часу власність стає наріжним каменем кожної теорії, яка брала на себе відповідальність вирішити проблеми суспільства і людини. На зміну уявленням про власність як про «добро» чи «зло» у відповідності до настанов Священного Письма приходить усвідомлення власності як важливого механізму узгодження інтересів окремих індивідів та суспільства в цілому щодо задоволення існуючих потреб [2, с. 254].

Підкреслимо, що з початком капіталізму власність стає справою не божественною, а людською. У творі «Два трактати про правління» Дж. Локк, не заперечуючи загальної належності існуючих ресурсів, переданих Богом людству в цілому, виходить з того, що об'єкти спільної власності шляхом докладання праці окремої особи (об'єднання з особистою власністю) можуть перетворюватись у приватну власність. На його думку, «вилучення частини того, що є спільним, і витягнення його із стану, у якому його залишила природа, започатковують власність» [101, с. 278]. Найважливішим засобом привласнення благ є їх поєднання з людською працею. «Людина ніби відгороджує їх своєю працею від спільного надбання» [101, с. 279], - писав мислитель. Авторитет праці обумовлений авторитетом теорії «трудової вартості» на той час.

Досліджуючи соціальні й етичні проблеми, видатний шотландський філософ Д.Юм пов'язує їх з аналізом поняття «власність», розглянутої в ряді аспектів: у першу чергу вона визначається як благо, володіння яким закріплюється «законами справедливості», що встановлювалися, як тоді (у XVII – XVIII ст.) передбачалося, новим суспільним порядком. Виходячи з властивостей свого стилю аналізу, Д.Юм «психологізує» власність, яка стверджена «в певному внутрішньому відношенні, тобто в певному впливі, який здійснюється зовнішніми відношеннями предмета на наш дух і вчинки» [15, с. 684]. Власність є відношення, яке здійснює найбільший вплив на такі афекти, як гордість, шана, марнославство та ін. Власність – це вид відношення, яке зумовлює зв'язок між особистістю і суспільством. Бути власником якої-небудь речі або майна – означає бути єдиною особою, яка по існуючим законам має право розпоряджатися нею і насолоджуватися вигодами від неї. Спостереження показує, пише філософ, що «всі питання власності підлягають сфері компетенції цивільного права, яке розширяє, обмежує, видозмінює і переробляє правила природної справедливості відповідно до приватної вигоди кожного члена суспільства» [15, с. 188]. Тому державний устрій, який сприяє збереженню власності – збільшує сили, уміння, активність і безпеку людей. Сама ж власність як відношення виявляє себе як зведення «до всякого роду володінь, придбаним за допомогою загарбання, працюваності, права, данини, спадкування, договору і т.д.» [15, с. 238]. Тут, крім знаменитої тези Т.Гоббса «війна всіх проти всіх», проглядаються просвітительські сподівання на угоду, договір, совість, розум та інші раціональні чесноти, які повинні привести до «задовільного» для всіх суспільного буття.

Значимо, що концепція власності, вироблена в англійській філософії, справила значний вплив на трактування цього феномену представниками інтелектуальної еліти інших західноєвропейських країн. Так, у працях видатного французького мислителя-економіста, засновника школи фізіократів Ф. Кене знайшла відображення ідея «природного порядку», заснованого на економічній свободі, недоторканності приватних інтересів та права власності. Природне право вчений трактував як «право людини на річ, придатну для використання», обмежуючи власність «дійсним володінням, здобутим працею, без порушення права володіння третіх осіб» [8, с. 239].

Увага до проблеми власності в епоху Просвітництва обумовлена прагненням втілити в життя

гуманістичні проекти громадянського суспільства, відповідні законам розуму. Варіанти вирішення цих проектів реалізуються в концепціях видатних представників німецької класичної філософії. У процесі розгляду проблеми «володіння» І. Кант акцентує увагу на власності, яка є «зовнішнім предметом» її власника, що має на неї права. Власник, він же володар, може розпоряджатися своєю річчю, предметом відповідно своєму розсуду і бажанню. Але І.Кант - гуманіст-просвітитель, тому для нього людина «може бути тільки своїм власним володарем, але не власником самої себе, не говорячи вже про те, щоб бути власником інших людей» [8, с. 640]. Людина у своїй особі відповідальна за людство в цілому. Для І.Канта власність - засіб, але не мета, тому що метою є людина. Таким же засобом є і власність, завдяки якій відбувається взаємний обмін праці людей. Звідси випливає, що власність, оскільки вона здобуваються різними способами, є лише сумою зусиль праці, якою люди немовби розраховуються один з одним. Тільки таким чином, вважає мислитель, власність може стати законним засобом обміну працею між членами суспільства. Тим самим стати власністю [2, с. 278].

Методологічний аспект проблеми власності теоретично оформив Г.В.Ф.Гегель у «Філософії права». Соціально-історичне буття людей у цілісності його духовно-ідейної і політико-економічної сторін є тією новою проблемою в німецькій класичній філософії, яку мислитель ставив і розробляв у своїй творчості. Для нього поняття «власності» пов'язане з цілим аспектом духовно-інтелектуального життя індивіда - права, свободи, моралі, релігії, держави тощо. Він вважав відносини власності тією «віссю», навколо якої обертається все законодавство і з якою так чи інакше співвідносяться більшою частиною права громадян. Найважливішою передумовою власності Г.Гегель вважав розум і свободу. «Розумність власності полягає не в задоволенні потреб, а в тому, що знімається гола суб'єктивність особистості. Лише у власності особа виступає як розум» [3, с. 101] - зазначав мислитель. У власності особистість знаходить для себе «зовнішню сферу свободи» [3, с.101]. Власність сама по собі є щось безпосередньо «відмінне» і «відокремлене» від особистості. Відтак привласнення він характеризував як «маніфестування», доведення до загального відома панування волі людини над річчю, а власність - як поєднання речі (невільної, знеособленої субстанції) і волі людини, вираженої у певних цілях, тобто «підпорядкування об'єкта суб'єкту» [3, с. 101 - 102]. За цих обставин поява у суб'єкта господарювання та спрямування ним своєї волі на досягнення цієї мети виступали найважливішими передумовами власності.

Всі речі можуть стати власністю людини, котра має право отриману, взяту, придбану річ переробити в свою волю, тому що річ не має самооцінки, а є щось «зовнішнє самій собі» [3, с. 104]. Власність є істотною метою «для себе». Звідси робиться висновок про те, що у власності проявляється воля як моя «особиста воля», тобто як «воля одиничного», в силу чого «власність одержує характер приватної власності» [3, с. 105], а спільна власність стосовно приватної власності представляє «поле для сваволі» [3, с. 105].

Запропонований німецьким філософом підхід до розуміння власності знайшов відображення у сучасній економічній теорії, яка через прагнення людини до речі позначає не суб'єктно-об'єктні відносини, а в якості загальної волі аналізує суб'єктно-об'єктні зв'язки. Противники такого підходу звертають увагу на те, що власність не може бути визначена в якості відношення суб'єкта до об'єкта як «неживого» предмета. Водночас саме трактування об'єкта власності як «неживого» предмета виражає певне відношення до нього, засноване не на рівноправності сторін, а на пануванні однієї з них, підпорядкуванні об'єкта суб'єкту. За цих обставин особа, яка вкладає свою ідею в річ, перетворює останню у своє «наявне буття». Наслідком чого стає зміна особистості, яка стає особистістю наявною, і зміна речі, яка олюднюється, суб'єктивізується [14, с. 286]. Для Г.Гегеля, таким чином, власність не може існувати поза духом, тобто інтелектом людини.

Таким чином, впродовж всієї історії свого формування власність була постійним об'єктом соціально-філософського аналізу. У вирішенні проблеми власності фокусувалися позиції мислителів, які визначали не лише шляхи теоретичного пошуку сенсу життя, а й практичну доцільність такого пошуку. Процес розвитку філософського знання показав, що проблема власності є атрибутом культури мислення кожної епохи – античності, середньовіччя, Ренесансу, Нового часу. В залежності від пріоритетів даної епохи власність вирішувалась у відповідних контекстах – морально-етичному, теологічному, меркантилістському, раціональному, соціально-етичному. Головне завдання кожного мислителя – знайти місце власності в світі основних смислів буття людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Аристотель*. Політика / Аристотель; пер. з давньогр. та передм. Кислюка О. - К.: Основи, 2000. - 239 с.
2. *Базилевич В. Д.* Інтелектуальна власність: креатини метафізичного пошуку / В. Д. Базилевич, В. В. Ільїн – К.: Знання, 2008. – 687 с.
3. *Гегель Г. В. Ф.* Філософія права / Г. В. Ф. Гегель- М.: Мысль, 1990. - 524 с.
4. *Ескевич И. В.* Метафізика денег. Три действия с прологом и эпилогом / И.В. Ескевич. – М.: ЭКСМО, 2008. – 272 с.
5. *Зомбарт В.* Буржуа. Евреи и хозяйственная жизнь / В. Зомбарт; перевод с нем. – М.: Айрис-Пресс, 2004. – 624с.
6. Історія економічних учень: Підручник / за ред. В. Д. Базилевича - К.: Знання, 2004. - 1300 с.
7. *Кант И.* Сочинения в шести томах. Т.6 / И. Кант - М.: Мысль, 1966.-743 с.
8. *Кенэ Ф.* Избранные зкономические произведения / Ф. Кенэ. - М.: Экономика, 1960. – 490с.
9. *Локк Дж.* Сочинения в 3 т. - Т. 3/Дж. Локк – М.: Мысль, 1988. - 668 с.
10. *Макиавелли Н.* Государь.: Сочинения / Н. Макиавелли. – М.: Эксмо-Пресс; Харьков: Фолио, 1998. – 656 с.
11. *Монтень М.* Опыты. В 3 кн. – Кн. 2 / М. Монтень. – М.: Наука, 1987. – 704 с.
12. *Фуко М.* Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко. – СПб., А-сad, 1994. – 406 с.
13. *Хайлбронер Р. Л.* Філософы от мира сего / Роберт Л. Хайлбронер; пер. с англ. И. Файбисовича. – М.: Издательство КоЛибри, 2008. – 432 с.
14. *Элоян М. Р.* Хозяйство и религия (М. Вебер, С. Булгаков, В. Зомбарт) / М.Р. Элоян//Філософия хозяйства. – 2003. - №(25). – С. 132-146.
15. *Юм Д.* Соч. в 2-х т. – Т. 1. -М.: Мысль, 1966. – 718 с.